

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان
دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

تصحیح تذکره‌ی شکرستان پارس

استاد راهنما:

دکتر مختار کمیلی

استاد مشاور:

دکتر محسن پورمختار

دانشجو:

نرجس خاتون بحرینی

مهر ماه ۱۳۹۲

تمامی حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوریهای
حاصل از پژوهش موضوع این پایان نامه، متعلق به دانشگاه
ولی عصر (عج) رفسنجان است.

سپاسگزاری:

ستایش بیکران خدایی راست که شمارندگان در شمار نعمت‌هایش، سخندانان در ستودنش و مجاهدان در گزاردن حق نعمتش درمانده‌اند.

سپاس و ستایش نثار دو مظهر مهر الهی، پدر و مادرم که همواره همراه بوده‌اند و همواره بر کوتاهی و درشتی من قلم عفو کشیده و بزرگوارانه از کنار غفلت‌هایم گذشته‌اند، همچنین از همیاری بی‌دریغ برادر و خواهر عزیزم، محمد و فرزانه، در طول این مدت بسیار سپاسگزارم.

سپاس و ستایش، نثار تمامی انسان‌هایی که نهایت و غایت آفرینش را تأمین می‌کنند، نثار معلمانم از ابتدا تا کنون، به ویژه اساتید بزرگوارم دکتر کمیلی و دکتر پور مختار که زحمت راهنمایی و مشاوره‌ی این پایان‌نامه را منقبل شدند.

نرجس خاتون بحرینی

مهرماه ۱۳۹۲

تقدیم به:

جلوه‌های مهر و عطوفت الهی

پدر و مادر عزیزم

و همه‌ی کسانی که بعد انسانی و وجدانی خود را فراموش نمی‌کنند، و بر آستان گران‌سنگ انسانیت سر فرود می‌آورند و انسان را با همه‌ی تفاوت‌هایش ارج می‌نهند.

چکیده

تذکره‌ی شکرستان پارس در سده‌ی چهاردهم هجری به همت محمدحسین شعاع‌الملک شیرازی تألیف شد. این کتاب تذکره‌ای محلی است که شعاع‌الملک در سال ۱۳۱۳ ه.ق در شرح حال عده‌ای از شاعران گذشته و معاصر منطقه‌ی فارس پرداخته است و نسخه‌ی خطی آن شامل جلد نخست کتاب در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی به شماره‌ی ۹۱۵۵ موجود است. نسخه با شرح حال ملا محمد شفیع ارسنجانی متخلص به آثار آغاز می‌شود و به شوریده‌ی شیرازی ختم می‌گردد. این پایان‌نامه شامل پنج فصل است، از جمله: پیشینه‌ی پژوهش، زندگینامه‌ی شعاع‌الملک، معرفی تذکره‌ی شکرستان پارس، متن اصلی و تعلیقات و نتیجه‌گیری است. در فصل اول ضمن تعریف کلی و نسبتاً جامعی از تذکره و ذکر

خلاصه‌ای از سیر تذکره‌نویسی در ایران به اهمیت و ضرورت تصحیح تذکره‌ها و روش تحقیق اشاره شده است؛ فصل دوم به شرح احوال مؤلف بر اساس یادداشت‌ها و آثار وی و همچنین سایر منابع پرداخته شده است. در فصل سوم تذکره‌ی شکرستان پارس و نسخه‌ی خطی و ویژگی‌های آن معرفی شده است. فصل چهارم شامل متن اصلی است و علاوه بر آن که عبارات دست‌نویس شعاع‌الملک خوانده و به صورت چاپی نوشته شده است، در پایان شرح حال پاره‌ای از شعرا یادداشت‌هایی افزوده شده که در واقع منبعی در شناخت شرح حال آن شاعر می‌باشد و در پایان این فصل به موارد اختلاف ضبط واژه‌های ابیاتی که در تذکره‌ی شکرستان پارس و تذکره‌های دیگر آمده است، پرداخته شده است. فصل پنجم نتیجه‌گیری است. تذکره‌ی شکرستان پارس مشتمل بر مطالبی در شرح حال شاعران و نمونه‌های شعری آن‌هاست که در جاهای دیگر مضبوط نیست و به همین سبب تصحیح و چاپ این کتاب ضرورت دارد.

واژگان کلیدی: تصحیح، شعاع‌الملک، تذکره‌ی شکرستان پارس، نسخه‌ی خطی، سده‌ی چهارده

Abstract

Biography books and the works which point to the record of poets' lives are regarded as the most important resources of life's knowledge, authors and writers' styles and works, social and cultural conditions. These books are greatly share to support and preserve their names and works. Biography of Shekarestan Pars written by Mohammad Hussein Shoa-o-lmolck Shirazi belongs to these works. Shekarestan Pars is a local biography that is written by Shoa-o-lmolck in record and translation of some past and contemporary poets of Fars city in 1313 Hejri. Its manuscript including the first volum of book is available in the library of Islamic consultative assembly by the number of 9155. This manuscript begins by translation of Molla Mohammad Shafee Arsanjani whose pen name is Asar, and ends to Shoorideh Shirazi.

This thesis includes three chapters of introduction, main text and appendixes. While defining biography completely and explaining a summary of biography-writing method in Iran, introduction records the life

of author based on his notes and works and also the other resources. In the next section of introduction the biography of Shekarestan Pars, its manuscript and characteristics are introduced. In the main text, in addition to reading and typing manual expressions of Shoa-o-lmolk, finally in record of some poets' lives some notes are added that is in fact a resource to know that poet. In appendixes, differences of recording verse words available in the biography of Shekarestan and other biographies are studied. Biography of Shekarestan Pars includes some subjects recording poets' lives and their poem samples which aren't recorded any other places, so it is necessary to correct and printing this book.

Keywords: Correct, Biography, Shoa-o-lmolk, Shekarestan pars, Manuscript

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: پیشینه‌ی پژوهش
۱	۱-۱ طرح مسئله و اهمیت پژوهشی آن.....
۱	۱-۱-۱ تذکره و انواع آن.....
۱	۲-۱-۱ تذکره نویسی در ایران از گذشته تا حال.....
۳	۳-۱-۱ ضرورت تصحیح تذکره‌ها.....
۵	۲-۱ اهداف پژوهش.....

۵ ..... ۳-۱ فرضیه یا پرسش‌های پژوهش

۵ ..... ۴-۱ مروری بر پژوهش‌های انجام شده

۶ ..... ۵-۱ روش انجام پژوهش

فصل دوم: زندگی‌نامه‌ی شعاع‌الملک

۷ ..... ۱-۲ خانواده و نسب

۹ ..... ۲-۲ تحصیلات

۹ ..... ۳-۲ آثار

فصل سوم: معرفی تذکره‌ی شکرستان پارس

۱۲ ..... ۱-۳ تاریخ تألیف

۱۳ ..... ۲-۳ ویژگی‌های رسم‌الخطی نسخه

۱۵ ..... ۳-۳ ویژگی‌های متنی

۱۸ ..... ۴-۳ ویژگی‌های سبکی

فصل چهارم: متن اصلی و تعلیقات

آ

۲۲ ..... آثار - ملا محمد شفیع ارسنجانی

۲۳ ..... آسوده - محمد مهدی

۲۸ ..... آشفته - حاج محمد کاظم

۳۶ ..... آگه - آقا علی اشرف

۳۹ ..... آهنگ - میرزا محمد

الف

۴۰ ..... ابن‌نصوح

۴۰ ..... ابوالقاسم

۴۱ ..... ابوسعید بزغش

۴۱ ..... ابوعبدالله

۴۱ ..... اثر - شفیع

۴۱ ..... اختر - محمد علی بیک

۴۲	.....	اخلاص - میرزا مهدی
۴۳	.....	ادیب - میرزا محمد جعفر
۴۶	.....	امری - قاسم
۴۷	.....	امین
۴۷	.....	انورزند - محمد ابراهیم خان
۴۹	.....	اورنگ - میرزا محمود
۴۹	.....	اهلی - محمد
۸۵	.....	ایزدی - شیخ محمد خان
		ب
۹۷	.....	بدر الدین
۹۸	.....	بسحق - شیخ ابو اسحاق
۱۰۷	.....	بسمل - حاج اکبر (نواب)
۱۱۲	.....	بلند اقبال - میرزا سید رضی
۱۱۶	.....	بهار - میرزا محمد علی
۱۱۷	.....	بهجت - میرزا عبدالحمید
۱۱۸	.....	بیدل - حاج میرزا محمد رحیم
۱۱۹	.....	بیکسی
۱۱۹	.....	بیمار - آقا حسین
		پ
۹۸	.....	پرتوی
۹۸	.....	پروین - میرزا خلیل
۱۱۶	.....	پور فریدون
		ت
۱۲۰	.....	تاج الدین فارسی
۱۲۱	.....	تجلی - میرزا علی رضا
۱۳۰	.....	تسلی - آقا رجبعلی

۱۳۱	..... تشنه
۱۳۲	..... تمنا - میرزا ابوالحسن
۱۳۲	..... توحید - میرزا محمد اسماعیل
	چ
۱۴۱	..... چاکری
	ج
۱۴۱	..... جانی - میرزا محمد حسین
۱۴۲	..... جعفر
۱۴۲	..... جلال الدین - جلال الدین سعید
۱۴۳	..... جهانگیر
	ح
۱۴۴	..... حاجب - آقا یادگار
۱۴۵	..... حافظ
۱۷۷	..... حجاب - آقا فتحعلی
۱۷۸	..... حجاب - حاج محمد مهدی
۱۸۵	..... حسرت - میرزا محمد باقر
۱۸۶	..... حشمت
۱۸۶	..... حکیم - میرزا محمود
	خ
۱۹۲	..... خادم
۱۹۳	..... خاکی - میرزا محمد امین
۱۹۳	..... خاکی - میرزا محمد ابراهیم
۱۹۸	..... خاوری - میرزا فضل الله
۲۰۴	..... خرم - میرزا نجفعلی
۲۰۶	..... خرم - میرزا محمود
۲۲۱	..... خرم - میرزا ابوالحسن

۲۲۲	.....خضری
۲۲۲	.....خلف - میرزا سلیمان خان
۲۲۸	.....خورسند - میرزا علی محمد
۲۲۹	.....خورسندی - میرزا اسماعیل
د	
۲۳۱	.....داعی - سید نظام‌الدین محمود
۲۳۵	.....دانش - میرزا عبدالرحیم
۲۳۶	.....داور - شیخ مفید
۲۴۷	.....داوری - میرزا محمد
۲۵۵	.....دشتی - محمد خان
ذ	
۲۶۳	.....ذره - آقا بزرگ
۲۶۵	.....ذوقی - آقا بزرگ
ر	
۲۶۶	.....راز - میرزا ابوالقاسم (بابا ذهبی)
۲۶۹	.....رامش - سید رضا
۲۸۳	.....رحمت - میرزا عبد الله
۲۸۴	.....رضا - حکیم شاه رضا
۲۸۵	.....روزبهان - ابومحمد
۲۸۶	.....روشن - میرزا احمد
۲۹۷	.....رونق - میرزا حسنعلی خان
ز	
۲۹۸	.....زردورز - آقا محمد ابراهیم
س	
۲۹۸	.....ساغر - شیخ محمد
۳۰۰	.....ساکت - میرزا ابراهیم

۳۰۴	..... سامانی - میرزا محمد حسن
۳۱۷	..... سائل - محمد سعید
۳۲۴	..... شوریده - محمد تقی (مجدالشعرا)
۳۲۶	..... تعلیقات
	فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادها
۳۳۸	..... نتیجه گیری و پیشنهادها
۳۴۰	..... فهرست منابع
۳۴۲	..... فهرست اعلام

فصل اول

پیشینه ی پژوهش

۱-۱ طرح مسأله و اهمیت پژوهشی آن

۱-۱-۱ تذکره و انواع آن:

تذکره در لغت به معنای یادآوری، به یاد آوردن، پند دادن، یادگار، یادداشت، گذرنامه، پاسپورت و آن چه موجب یادآوری شود، به کار رفته است؛ و در اصطلاح به کتاب‌هایی گفته می‌شود که در آن‌ها ترجمه‌ی احوال شاعران و نویسندگان گردآوری می‌شود. (فرهنگ معین، ۱۳۷۳: ۱۰۵۷) تذکره‌ها که از مهم‌ترین منابع احوال شاعران، خصوصیات شعری و سبک شاعری و آثار آنان است به طور کلی به دو دسته تقسیم می‌شود: تذکره‌های عمومی و تذکره‌های خاص.

تذکره‌های عمومی تذکره‌هایی است که مؤلف به شرح و بیان احوال شاعران پیش از دوره‌ی خود می‌پردازد و تذکره‌های خاص تذکره‌هایی است که صرفاً شرح حال بخش خاصی از شعرا را بیان می‌دارد و شامل: تذکره‌های محلی که در آن به شعرای یک منطقه‌ی خاص پرداخته می‌شود، تذکره‌های موضوعی که در آن به قالب خاصی از شعر اشاره می‌شود و تذکره‌های طبقاتی که به طبقه‌ی معینی از شعرا می‌پردازد.

۱-۱-۲ تذکره نویسی در ایران از گذشته تا معاصر:

از دوره‌ی پیش از اسلام در ایران کتاب تذکره‌ای در دست نیست، اما در دوره‌ی اسلامی تذکره‌های بسیاری نوشته شده است که پاره‌ای از آن‌ها چاپ شده‌اند، و بعضی دیگر به صورت دستنویس در کتابخانه‌ها نگهداری می‌شود. ظاهراً نخستین اثری که به صورت پراکنده به تراجم و شرح حال سخن‌سرایان پرداخته است، کتاب "چهارمقاله" عروضی سمرقندی است. در دومین مقاله‌ی کتاب، به بیان احوال نویسندگان و ادیبان و برخی از شاعران به طور کوتاه پرداخته است اما در مجموع به شرح حال نویسی اختصاص ندارد. ظاهراً نخستین و قدیمی‌ترین اثر که با هدف شرح حال نگاری نوشته شده است تذکره‌ی سدیدالدین یا نورالدین محمد عوفی موسوم به "لباب الالباب" است که در اوایل سده‌ی هفتم نگارش یافته است.

از این زمان به بعد کسانی چون محمد بن بدر جاجرمی با تألیف مونس الاحرار در سال ۷۴۱ ه. ق و دولت‌شاه سمرقندی در سال ۸۹۲ ه. ق با تألیف تذکره الشعرا و امیر علی شیرنویبی در مجالس النفائس در سال ۸۹۶ ه. ق به نگارش تراجم و احوال شاعران پرداختند، تألیف کتاب‌های تذکره در مفهوم و مضمون و نمونه‌ی اشعار شعرا و در مواردی نیز عرفا در طول تاریخ ادبیات فارسی از زمان تألیف "لباب الالباب" و نخستین کتاب‌های صوفیانه که متضمن تراجم و شرح حال بوده‌اند همچنان ادامه یافت و آثار معروف و شهیری ثبت و ضبط گردید.

اولین کتاب تذکره که نام آن با کلمه‌ی تذکره شروع می‌شود "تذکره الاولیا" عطار نیشابوری است که در سده‌ی هفتم هجری نگارش یافته است و از این زمان به بعد روند تذکره نگاری در موضوعات گوناگون همچون تذکره‌ی علما، شعرا و صوفیان ادامه پیدا کرد که بسامد بالایی از آن‌ها به شرح حال شاعران اختصاص داشته است.

در عصر صفوی تذکره نویسی رونق یافت و محمد طاهر نصرآبادی برای نخستین بار واژه‌ی تذکره را به معنای شرح حال شاعران در عنوان اثر خود موسوم به "تذکره‌ی نصرآبادی" به کار برد. طریق تذکره نگاری در عصر قاجار با شتاب بیشتری نسبت به عصر صفوی ادامه یافت و آمار حاصل از منابعی چون "تاریخ تذکره‌های فارسی" تألیف احمد گلچین معانی نشان می‌دهد که دوره‌ی قاجار و پهلوی پررونق‌ترین عصر تذکره نویسی در تاریخ و ادب فارسی است به گونه‌ای که نگارش تذکره محکّ و میزانی برای سنجش ذوق و قریحه و قدرت سخن پروری به شمار می‌رفته است. نخستین کتاب تذکره در این عصر "زینت المدایح" تألیف محمد صادق مروزی در سال ۱۲۲۳ ه. ق است پس از آن کتاب‌های دیگری در این زمینه محرّر شد که از جمله می‌توان به تذکره‌ی دلگشا، تذکره‌ی مرآت الفصاحه، تذکره‌ی بهمن شاهی، حدیقه الشعرا و تذکره‌ی شعرای دارالعلم شیراز اشاره کرد.

لباب الالباب:

نخستین تذکره در تاریخ ادب فارسی که سدیدالدین یا نورالدین محمد عوفی در اوایل سده‌ی هفتم (۶۱۸ ه. ق) نگاشت. عوفی در این کتاب به شرح و بیان احوال و نمونه‌ی اشعار حدود ۳۷۰ نفر از شاعران از قدیم تا عصر خود پرداخته است که البته کتاب وی بیشتر از آن که مشتمل بر شرح حال باشد، حاوی نمونه‌هایی از اشعار شاعران است. متن لباب الالباب برای نخستین بار توسط ادوارد براون تصحیح انتقادی شد و با مقدمه‌ای از علامه قزوینی به طبع رسید.

تذکره‌ی نصرآبادی:

تألیف محمّدطاهر نصرآبادی و مشتمل بر شرح حال و اشعار نزدیک به هزار و یک صد شاعرِ عصر صفوی است (۱۰۸۳ ه.ق). تاریخ اتمام تذکره‌ی نصرآبادی معلوم نیست. نصرآبادی در کتاب خود بعد از حمد باری تعالی و فضیلت سخن و سبب تألیف کتاب به بیان فصول کتاب می‌پردازد که در آن فصول به بیان حال پادشاهان، امیران، سادات و نجبا و دانشمندان و خوشنویسان و متصوّفه و شاعران پرداخته است.

تذکره‌ی نصرآبادی در سال ۱۳۱۷ ه. ش به همّت حسن وحید دستگردی به طبع رسید.

زینت المدایح:

این کتاب نخستین تذکره در عصر قاجار است و شامل مجموعه‌ای از شعر شاعران مدیح‌گوی فتحعلی شاه قاجار است که به دستور وی در دو جلد توسط میرزا محمّد صادق مروزی ملقب به وقایع نگار متخلص به هما تألیف شده است. جلد اول در سال ۱۲۱۸ ه. ق و جلد دوم در سال ۱۲۲۳ ه. ق به سلک تحریر کشیده شده است.

۱-۱-۳ اهمیت و ضرورت تصحیح تذکره‌ها

بدون شک هویت هر جامعه و ملّتی ارتباط مستقیم با گذشته‌ی آن جامعه دارد و آثار و نشانه‌های باقی مانده‌ی جوامع، فرهنگ و تمدن آن‌ها را شکل می‌دهد. هر اندازه که فاصله‌ی زمانی ما از گذشته دورتر می‌شود دولت‌ها و ملت‌ها بیشتر به این نکته پی می‌برند که کشف و بازسازی گذشته و آثار گذشتگان می‌تواند در پیشرفت جوامع مؤثر باشد و به همین علت در دوره‌های اخیر شناخت آثار گذشتگان و بررسی نقاط ضعف و قوت آن‌ها مورد توجه قرار گرفته است. یکی از این دریچه‌های کشف، بازسازی آثار گذشته و توجه به تصحیح متونی است که از نویسندگان دوره‌های قبل به یادگار مانده است و گذر زمان گرد تحریف و تغییر را بر آن‌ها نشانده است و از میان این متون، کتاب‌های تذکره از مهم‌ترین منابع تاریخ ادبی و سرگذشت شاعران است.

شاعران و نویسندگان از بزرگ‌ترین ذخایر و مواهب فرهنگ و ادب یک ملّت هستند که نقش عمده‌ای در توسعه و ترقّی جامعه و تمدن ایفا می‌کنند. آثار آنان که حاصل رای و اندیشه‌ی پویا و عالی آن‌هاست، همواره روشن‌گر راه انسان‌ها در طی اعصار و ادوار بوده است. بی‌تردید ادبیات پربار فارسی گستره‌ی عظیمی از آثار گوناگون آن شاعران و ادیبان بوده است که هر کدام به نوع خود دارای اهمیت و درخور بحث و

بررسی‌اند. در این راستا از راه‌های ارتباط با شاعران گذشته کتاب‌هایی است با عنوان تذکره که در بردارنده‌ی شرح احوال شعرا و نمونه‌ی آثار ایشان است. آثاری که در ادبیات فارسی از آن‌ها با عنوان تذکره نام می‌برند و از مهم‌ترین منابع شناخت احوال و آثار شاعران ادب فارسی و اوضاع فرهنگی و اجتماعی گذشته است. مؤلفان این گونه آثار علاوه بر اشاره به زندگی شاعران و بیان احوال، بخشی از اشعار آنان را فراهم آورده و از این جهت در حفظ نام و آثار شاعران دوره‌های گذشته نقش عمده‌ای داشته‌اند. تذکره‌ها و کتاب‌هایی در این زمینه که نام و نشان گروهی از شاعران و ادیبان را در طول قرون و اعصار ثبت و ضبط کرده‌اند مظاهری از قریحه و ذوق لطیف نویسندگان و ادیبان یک ملت است که تصحیح و تنقیح این آثار با هدف تخلید نام و تشخیص سبک شاعران امری پر منفعت است چرا که تمدن‌ها برای تدوین تاریخ ادبی خود از منابعی در گذشته بهره می‌برند و زبان و ادب فارسی نیز برای ضبط تاریخ ادبیات و شناخت سبک و دوره‌های مختلف تاریخ ادبی خود کتاب‌های تذکره را در درجه‌های اول تحقیق و بررسی قرار می‌دهد و گاه در بطن این کتاب‌ها به حقایقی بر می‌خوریم که استنباط آن‌ها باعث تحکیم و تثبیت پایه‌های فرهنگ و ادب می‌شود و گاه نیز به رد و ابطال بعضی از حدس و گمان‌های گذشته می‌پردازد و اهمیت آن‌ها در تصفیّه‌ی تاریخ ادبیات امری انکار ناپذیر است.

یکی از کتاب‌هایی که در این عصر به بیان احوال و سروده‌های جمعی از شاعران و سراینندگان فارس پرداخته، تذکره‌ی "شکرستان پارس" است که به همت و تلاش محمد حسین شعاع الملک شیرازی در سال ۱۳۱۳ ه.ق مدوّن و مؤلف شده است. این کتاب مشتمل بر شرح حال هفتاد و هشت تن از شعرای قدیم و جدید فارس است. تذکره‌ی مذکور دو جلد بوده است که جلد اول آن را آقای سلطان القزایی مالک هستند. ولی از جلد دوم اطلاعی به دست نیامده است.

اگرچه شعاع‌الملک پس از تذکره‌ی شکرستان، تذکره‌ی شعاعیه و اشعه‌ی شعاعیه را نوشته است و ظاهراً به نظر می‌رسد تصحیح این تذکره تکرار مکررات است، اما باید دانست که مطالب و نمونه‌های شعری این تذکره با تذکره‌های بعدی خود، تفاوت‌هایی دارد به عنوان نمونه در ترجمه و شرح حال و نمونه‌ی شعری ساکت‌نیریزی در تذکره‌ی شکرستان پارس مطالبی آمده است که در تذکره‌های بعدی شعاع الملک وجود ندارد و بی‌توجهی بدین تذکره باعث می‌شود که مطالب عمده‌ای را پیرامون شخصیت شاعری یا سبک گویندگی وی از دست بدهیم. این مطلب وقتی حائز اهمیت بیشتر است که شاعری بدون دیوان باشد؛ برای گردآوری اشعار شاعران بدون دیوان، رجوع به هر تذکره‌ای که شعری از آن شاعر در آن تذکره آمده است، اهمیت به سزایی دارد.

با توجه به این مطلب تصحیح تذکره‌ی شکرستان پارس، بسیار ضروری به نظر می‌رسد و از این رو نگارنده، تصحیح آن را با راهنمایی دکتر کمیلی و مشاوره‌ی دکتر پورمختار متقبل شدم که امید است مقبول افتد.

۲-۱ هدف‌های پژوهش

۱- آشنایی با شاعران فارس و بررسی شعر آن‌ها

۲- تأثر تذکره‌ی شکرستان از تذکره‌های قبل از خود

۳- بررسی سبک تذکره‌ی شکرستان

۳-۱ فرضیه‌ها یا (و) پرسش‌های پژوهش

۱- آیا تذکره‌ی شکرستان پارس از تذکره‌های پیش از خود تأثیر پذیرفته است؟

۲- سبک تذکره‌ی شکرستان پارس به کدام دوره نزدیک است؟

۴-۱ مروری بر پژوهش‌های انجام‌شده

از دیگر آثار شعاع الملک تذکره‌ی شعاعیه است که در سال ۱۳۸۰ توسط محمود طاووسی تصحیح و منتشر شد که البته خالی از اشتباه نیست. از تذکره‌ی شکرستان تنها به عنوان تذکره‌ای اختصاصی در کتاب‌های تاریخ تذکره نویسی یاد شده است.

۵-۱ روش انجام پژوهش

شیوه‌ی تصحیح تذکره‌ی "شکرستان پارس" به صورت تک نسخه‌ی موجود در کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی به شماره‌ی ۹۱۵۵ بوده است که ملاک کار قرار گرفته است؛ همچنین کتاب‌ها و مقالات مربوط به تصحیح متون است. مطالب بیشتر را در تفصیل شرح حال شاعران از منابعی که قبل و یا بعد از این کتاب نگاشته شده است به آن افزوده‌ام و همچنین موارد اختلاف ابیاتی که در تذکره‌ی شکرستان با دیگر تذکره‌ها وجود دارد، را آورده‌ام. منابع این افزوده‌ها با شماره‌ی صفحه در متن ذکر شده است. ترتیب نام شاعران در متن بر اساس ترتیب نسخه‌ی خطی بوده است و رسم‌الخط واژه‌هایی که به صورت قدیمی بوده حفظ شده است. در پایان هم فهرست چهارگانه‌ای برای کتاب فراهم شده است.

فصل دوم

زندگینامه‌ی شعاع‌الملک

۱-۲ نسب و خانواده

«نام وی محمد حسین ملقب به شعاع‌الملک، متخلص به شعاع، ولد مرحمت پناه حاج ابوالحسن تاجر فرزند محمد ابراهیم معروف به درویش ابراهیم فرزند حاج علی‌رضا خان و از طرف مادر صبیته‌زاده‌ی میرزا محمد علی شیرازی متخلص به ناطق فرزند میرزا محبعلی پیش نماز و واعظ، فرزند میرزا علی متخلص به گلشن است این طایفه از سادات جلیل‌الشان شیراز هستند و هر یک در عصر خود به کمالی مشهور بوده‌اند.» (تذکره‌ی شعاعیه، ۱۳۸۰: ۹-۱۰)

محمد حسین در سال ۱۲۸۹ ه.ق در شیراز دیده به جهان گشود؛ وی در مورد ساعت، روز ماه و سال تولد خود چنین نگاشته است «در روز شنبه یازدهم ذی‌القعدة الحرام سنه‌ی یک هزار و دویست و هشتاد و نه یک ساعت قبل از ظهر در دارالعلم شیراز مسرت طراز به طالع حوت از بطن مام زادم و پا به عرصه‌ی عالم نهادم.» (تذکره‌ی شعاعیه، ۱۳۸۰: ۵۳۵) وی فرزند دوم حاج ابوالحسن و برادر بزرگ‌تر او میرزا محمد حسن خان متخلص به "دبیر" است و در شرح حال وی در تذکره‌ی شعاعیه آمده است «دبیر شیرازی که در خلق و خوی بی‌نظیر است مهین برادر اعیانی این فقیر است در روز جمادی‌الاول سال هزار و دویست و هشتاد و شش از مادر زاد و پا به عرصه‌ی وجود نهاد.» (تذکره‌ی شعاعیه، ۱۳۸۰: ۱۶۵) وی مدتی را از طرف امور خارجه در بندر بوشهر مأمور بود و چندی از طرف فرمانفرمایان فارس به سمت منشیگری اشتغال داشته و در زمان تألیف تذکره‌ی شعاعیه به نقل از مؤلف در بندر میناب مشغول بوده است و در هنگام فراغت نیز غزلی می‌سراید و بر صفحه‌ی روزگار به یادگار می‌گذارد.

فرزند سوم خانواده‌ی شعاع عباس متخلص به "زرگر" است که وی نیز بر طریق نیای مادری خویش رفته و به شاعری مشغول گشته است. شعاع‌الملک در شرح حال او در تذکره‌ی شعاعیه آورده است «اسمش میرزا عباس و جوهره‌ی گوهره‌اش به تندی و تیزی الماس. در سال هزار و دویست و نود و دو، از ساحت عدم پا به عرصه‌ی عالم گذاشت و لوای هستی افراشت. برادر کهتر فقیر است و طبعش روشن‌تر از مهر منیر، چون در صنعت زرگری استاد است تخلص را زرگر نهاده است. اگر چه به طریق جاهلیین سخن می‌راند لیکن شعر را بی‌کلفت می‌بندد و می‌خواند. اکنون در بنادر فارس مقام دارد و به کارهای شخصی برادر مهتر اقدام.» (تذکره‌ی شعاعیه، ۱۳۸۰: ۲۰۹) از جمله اشعار او غزلی است در اظهار بی‌شکویی در دوری از دوستان خود زمانی که در بندر چابهار بوده است وی در سال هزار و سیصد و بیست و هفت در بندر چابهار از این سپنجی سرای رخت بریست و در همان خاک مدفون گشت. شعاع‌الملک در تاریخ فوت برادر کهتر خود چنین سروده است:

خم شد قد حسین ز مرگ برادرش   عباس آن برادر با جان برابرش

بر بست رخت و خانه بشد ملک دیگرش
در دامن مفتند اگر خلق کشورش
کی عشق می‌شود سخن عقل باورش
طوطی اگر پرید چرا ریخته پرش
آن گل که از پرند شد آزرده پیکرش
دادند از آن تخلص در شعر زرگرش
افتاده گشت چون که بریدند لنگرش
در چه فکند و خاک عزا ریخت بر سرش
منصور خویش را که بود یار و یاورش
طفل صغیر تو به خداوند اکبرش
ای خاک بر سر فلک و گشت اخترش
فکرت برون نمی‌رود از ذکر خاطرش
ای دل به خون نشین و کن از دیده ظاهرش
ای کاشکی ز مام نمی‌زاد مادرش
می‌گرید از غریبی بیچاره خواهرش
از رود مادر و از دیده‌ی ترش
اندر کسوف مرگ چو شد مهر انورش
عباس مرد و زنده حسین برادرش

گویند در بهار جوانی به چابهار
هرگز نمی‌کنم ز کسی باور این سخن
نی‌نی نمرده است و حیات ابد و راست
عباس اگر بمرد حسی از چه زنده است
بستر ز خاک تیره نمود ای عجب به گور
چون سیم لفظش از زرمعنی سرشته بود
در چار موج حادثه کشتی عمر من
در چابهار گرگ اجل یوسف مرا
رفتگی برادر را و نگفتی به روزگار
من آیم از قفای تو و می‌سپارمی
تو خفته زیر خاکی و من زنده‌ام هنوز
گر بر سرت نبود برادر به وقت مرگ
پنهان چو مهر شد به چه قبر چابهار
تا مبتلا نیامدی اندر فراق پور
مانند ابر بهمن و دی دیده‌ی جدی
کی رود چشم من شد از آب گریه خشک
تاریخ این قضیه به حیرت شعاع جست
در جمع داد اجل را و باز گفت

که با توجه به بیت شانزده این ماده تاریخ، شعاع الملک غیر از این دو برادر خواهری نیز داشته است.

شعاع الملک در عصر روز چهارشنبه دهم خرداد سال هزار و سیصد و بیست و سه هجری شمسی مطابق با هشتم جمادی الآخر سال هزار و شصت و سه هجری قمری در سن هشتاد و هفت سالگی عرصه‌ی عالم را بدرود گفت.

۲-۲ تحصیلات

محمدحسین در سن هفت سالگی به همراه برادر بزرگ‌تر خود، محمدحسین نزد معلم رفت. وی سواد فارسی را نزد مرحوم کربلایی قربانعلی فرا گرفت و مقدمات عربی را در محضر آخوند ملا خواجه‌ی استهباناتی کامل کرد. وی در این باره در شرح احوال خود چنین آورده است: «در هفت سالگی، پدر به همراهی مهین برادر، به معلم داد و هیچ از راه تربیت و تشویق فرو نهاد تا زمان حیاتش سرآمد و روانش